

Makalenin Geliş Tarihi: 28.03.2021

1. Hakemin Rapor Tarihi: 11.04.2021

2. Hakemin Rapor Tarihi: 12.04.2021

3. Hakemin Rapor Tarihi: 29.04.2021

Kabul Tarihi: 10.04.2021

KLARNETİN ERZURUM GELENEKSEL MÜZİK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (*) (Araştırma Makalesi)

Emre KUZULUGİL (**)

Mehmet Can PELİKOĞLU (***)

Öz

Bu araştırmada Erzurum geleneksel müzik kültüründe klarnetin durumu; icracıları, icra edildiği ortamları, tarihsel süreci, tercih edilme sebepleri ve icra tavrı bağlamlarında ele alınarak incelenmiştir. Yöreyle ait geleneksel klarnet icra kültürünün kayıt altına alınarak kaybolmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Betimsel tarama modelinden yararlanılmış ve kullanılan temel bilgilerin elde edilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Nitel araştırma veri toplama tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmış bu bağlamda oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu Erzurum'da aktif klarnet icra etmekte olan dört klarnet icracısı ve bir halk oyunları uzmanına yüz yüze görüşme ile uygulanmıştır. Klarnetin Erzurum'da yaklaşık yüz yıldır icra edildiği, kırsal kesimlerde tercih edilen geleneksel etkinliklerde önemli bir rol üstlendiği, kapalı alanlarda düzenlenen etkinliklerin klarnetin tercih edilmesinde en önemli etken olduğu, mey-zurna çalgılarının rolünü üstlendiği ve yöreye özgü mey-zurna tavrı ile icra edildiği, son yıllarda ise icra edildiği geleneksel etkinliklerin yeterince tercih edilmediği, bu sanata yeni kuşaktan ilgili kimsenin bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu geleneğin yaşatılması ve aktarımının yapılabilmesi için yapılabilecek bazı çalışmalar hususunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Geleneksel Müzik, Kültür, Klarnet, Yöre.

*) Bu çalışma 2016 yılında hazırlanan "Erzurum Yöresi Müzik Kültüründe Klarnet" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**) Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı (e-posta: ekuzulugil@agri.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2111-7235>

***) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzikoloji Anasanat Dalı (e-posta: mehmetcan.pelikoglu@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-5643-4217>

An Investigation on the Role of Clarinet in the Traditional Music Culture of Erzurum

Abstract

In this research the aspect of clarinet in Erzurum traditional music culture in terms of performers, the places of performance, the manner of performance, historical process, and the reasons it is preferred for has been investigated. It has been aimed at preventing the lose of traditional performance culture of clarinet by keeping its record. The descriptive review model has been used, and a literature review has been done to be able gather background information used in the research. The interview technique, a qualitative data gathering technique, has been used, and in this context the half-structured interview forms have been applied face to face to four individuals performing clarinet actively and one folk dance expert in Erzurum. The fact that the clarinet has been performed in Erzurum for about a century, played a very important role in traditional activities preferred in rural areas, the activities organized in closed areas have been the most important factor for which the clarinet has been preferred, the clarinet has taken the roles of mey and zurna instruments and it has been performed by regional mey and zurna manners but there is no interest in this art among the new generation are the conclusions derived in this research. Some studies that can be done in order to preserve and convey this tradition have been recommended.

Keywords: Erzurum, Traditional Music, Culture, Clarinet, Region.

1. Giriş

Klarnet Alman çalgı yapımcısı Johann Christoph Denner (1655-1707) tarafından 1690'lı yıllarda icat edilmiştir. J. C. Denner'dan sonra oğulları klarnet üzerinde yaptıkları çalışmalarla katkılar sağlamışlardır (Selçuk, 2009). İlk kez Alman çalgı yapımcısının kaval benzeri bir çalgı üzerinde yaptığı değişikliklerle başlayan klarnetin gelişim süreci farklı milletlerden yapımcıların çalışmalarıyla devam etmiştir.

Fransız klarnetçi Jean-Xavier Lefévre (1763–1729), Jacques François Simiot (1769-1844) ve Hyacinthe Klose (1808–1880), Rus klarnetçi Iwan Müller (1786–1854), 19. yüzyılda İngiliz James Wood ve J.F. Simiot (Selçuk, 2009) klarnetin gelişimine önemli katkılar sağlamış yapımcılardan bazılarıdır. İcat edildiği günden bugüne birçok yapımcı tarafından gelişimine katkı sağlanan klarnet günümüzde üzerinde çalışılmaya devam edilen ve sürekli yenilenen bir çalgıdır. Dünyanın birçok bölgesinde farklı türden müziklerin icrasında kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Ağaç, ebonit, metal vb. malzemelerden yapılabilen klarnet farklı ebatlar ve frekanslardan oluşan geniş bir aileden oluşmaktadır. Klarnetler yalnızca ebatları ve yapıldıkları malzemeler açısından değil perde sistemleri açısından da farklılık göstermektedirler. Fransız Boehm ve Alman Aubert (Albert) sistem klarnetler yaygın kullanımı olan örneklerdir.

Klarnetin coğrafyamızda kullanılmaya başlanmasının üzerinden ise yaklaşık iki yüz yıl geçmiştir. Fakat klarnet ile Türk müziği icra edilmeye başlanması daha sonraları müm-

kün olabilmıştır (Selçuk, 2009). İlk kez Muzika-i Hümayun'da klarnete yer verilmiştir. Guiseppe Donizetti'nin Muzika-i Hümayun'da yer verdiği batı çalgılarından klarnetin eğitimi için Avrupa'dan getirilen Francesco (Çağrı, 2006) yetiştirdiği isimlerle önemli katkılar sağlamıştır. Klarnet ile Türk müziği icrası ise çok daha sonraları gerçekleşmiştir. 1900'lerin başlarında ilk kez Klarnet İbrahim Efendi tarafından klarnet ile Türk müziği seslendirilmiştir. Zaman içerisinde musiki camiası tarafından kabul görek orkestralarda yerini almaya başlamıştır (Çağrı, 2006).

Eğitim açısından bakıldığında mesleki müzik eğitim veren kurumlarda 1923-1975 yıllarını kapsayan dönemde yalnızca Batı müziği eğitimi verildiği, Türk müziği eğitiminin ise ilk kez 1975 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde açılan konservatuarda verilmeye başlandığı (Hatipoğlu, 2008) anlaşılmaktadır. Buna karşın klarnet ülkemizde oldukça yaygınlık kazanmış ve İbrahim Efendi ile başlayan süreçte Şükrü Tunar, Mustafa Kandıralı, Selim Sesler gibi çok sayıda usta ismin yetiştiği bir çalgı olabilmeyi başarmıştır. Türk müziği klarnet icracılığı mesleki eğitim kurumlarına henüz yeni yeni girmekteyken meşk sistemi açısından birikimlerin daha fazla olduğu ve günümüze değin klarnet edinimlerinin usta-çırak ilişkisiyle sürdürüldüğü bilinmektedir.

Diğer taraftan ülkemizin sahip olduğu klarnet icra kültürünün bilimsel çalışmalarda pek fazla konu edilmediği de yapılan literatür taramalarından tespit edilmiştir. Bu bağlamda Erzurum il örneğinin bu alandaki bir boşluğu dolduracağı ve kayıt altına alınan verilerin başka çalışmalar için kaynak ve örnek oluşturacağı düşünülmektedir.

1.1. Türk Halk Müziğinde Klarnet

Türk müziği icrasında kullanılmaya başlandığı ilk günden bugüne nesilden nesile aktararak gelmiş olan klarnet aynı zamanda kullanıldığı yörenin müzikal kimliğine uyum sağlayarak bazı halk çalgılarımızın yerini almayı başarmıştır.

Türk Halk Müziği icralarında sıklıkla kullanılan klarnet, özellikle zurna ve meyin yerine (veya onlarla birlikte) birçok yörede tercih edilmektedir. Klarnet, Türk Müziğinde hak ettiği yere gelerek Anadolu'nun bazı kesimlerinde vazgeçilmez bir çalgı olarak kullanılmaktadır. Özellikle halay, zeybek, karşılama, bar, hora, yörelerinde de klarnet kullanımını yaygındır (Şen, 2008).

Halk arasında "gırnata" adıyla tanınmış olan klarnetin halk müziğimizde önemli bir yeri vardır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle zurnanın yerine kullanılmaya başlanmış olan klarnetin yaygınlaşmasında zeybek havaları çalan Ege Bölgesi halk sanatçılarının önemli katkısı olmuştur. Klarnet Elazığ yöresinde "Çığırta" (Basit, küçük, nefesli bir çalgı) denen çalgının yerini alırken Erzurum ve Kars yörelerinde zurna ve mey çalgılarının yanında yer almıştır (Say, 2010).

Batı müziği perde sisteminde geliştirilmiş olmasına karşın oldukça yaygın kullanımıyla Türk Müziği çalgıları arasında önemli bir yer edinmiş olması klarnet açısından önemli bir başarıdır. Bu başarının arkasında hangi etkenlerin olduğu başka bir araştırma-

nın konusu olabilir fakat Kastelli'ye (2004) göre klarnet eski çağlarda ilk kez Suriye ve Mezopotamya'da Kurnayta adı ile bilinmekte olup yapısal açıdan da Orta Asya kökenli Türk nefesli çalgılarından mey ve zurnanın ortak seslerinden oluştuğu görüşü oldukça dikkat çekicidir. Klarnetin bilindiği gibi batı çalgısı olmadığı aslında Orta Asya çalgısı olduğu yönündeki bu görüş klarnetin Türk müziğinde bu kadar önemli bir yer edinmesinde etkili olan faktörlerden olabilir.

“...klarnetin zurnanın yerini almasında çingenelerin rolü çok büyük olmuştur. Ancak asıl etkiyi mehter bandolarında görev yapan ve Mehter Esnafı denen askerler yapmıştır. Bu askerler köylerine döndükten sonra klarneti köylerinde de kullanarak klarnetin halk tarafından benimsenmesine katkıda bulunmuşlardır” (Kastelli, 2004).

1.2. Erzurum Yöresi Müzik Türleri ve Klarnetin Kullanımı

Erzurum'da klarnet kullanımı neredeyse bir asırlık bir dönemi kapsamaktadır. Klarnetin kullanımına geçmeden önce genel hatlarıyla Erzurum kültürü ve müzikal unsurlarına değinmekte yarar var. Yöre kültürünün şekillenmesinde birçok etkinin varlığından bahsetmek mümkün. Tarihsel açıdan bakıldığında farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olması ve çok sayıda savaşa sahne olması oyunlarında, türkülerinde, deyimlerinde vd. birçok kültürel varlığında izler bırakmıştır. Bayburtlu'ya (2016) göre Erzurum'da farklı birçok medeniyetin iz bırakmış olması müzik kültürüne de zenginlik katmıştır. Tarihi önemi göz önünde bulundurulduğunda bir diğer dikkat çeken husus ise ticari bir merkez olmasıdır. “...tüccarlar tarafından satın alınan ipeği taşımak üzere kervanlar kurulurdu. Kervanlar iki önemli dağıtım merkezi olan Erzurum'a ve Halep'e doğru yola çıkarlardı” (Alkan, 2006, s.142). Coğrafik açıdan bakıldığında ise şehrin yer şekilleri ve iklimsel özellikleri yine yörenin folklorunda önemli etkiye sahip olmuştur. Özellikle kış mevsiminin uzun sürmesi ve ağır geçmesi düğün, kına ve kısır gecesi, oturak âlemi ve herfene gibi özel günlerin çoğunlukla kapalı alanlarda yapılmasında etkili olmuştur.

Asırlardır Türk yurdu olan bu kadim şehirde âşıklık geleneği yörenin kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Kırzioğlu'na göre Erzurum, geleneksel bir sanat olan âşıklık geleneğinin Doğu Anadolu bölgesinde oluşmaya başladığı merkezi bir yerleşim durumundadır (Kırzioğlu'ndan aktaran Özarslan, 2001).

Maddi kültürel varlıkları arasında çok sayıda tarihi cami ve medresenin varlığı da şehirde dikkat çeken bir diğer unsurdur. Elbette bu göstergelerin şehrin sosyokültürel yaşamında bırakmış olabileceği etkiler göz ardı edilemez. Medrese, tekke, dergâh ve tarikatlar açısından şehir önemli birikimlere sahiptir. “...çeşitli milletlerin idareleri altında büyüyen ve gelişen şehir, müstahkem bir kale olarak Ortaçağ İslâm müelliflerinin ilgisini çekmiştir” (Küçük, 1995, s.325). Çok sayıda isim yapmış âlim ve mutasavvıf yetiştirmiş olan bu kadim şehrin Türkülerinde bu tasavvufi etkiyi görmek mümkün. Yörede okunmakta olan gazeller de bu anlamda diğer yörelerdeki örneklerinden icrası, icra edildiği ortamı, yüklenen anlam ve fonksiyonu bakımından oldukça farklılık göstermektedir.

Erzurum geleneksel Türk halk müziği ve halk oyunları bakımından oldukça zengin bir şehirdir. Repertuara kayıtlı 243 eser (Şengül, 2004) göz önüne alındığında Türk halk müziği repertuarında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

TRT repertuarına kayıtlı eserlerin neredeyse tamamına yakını kırık hava çok az sayıda olan örnekler ise uzun havadır (Bayburtlu, 2016). Yöreyle ait türküler çoğunlukla maya, müstezat ve tatyana olarak bilinen Türk Halk Müziği alt türündedir.

Maya: “Kars, Erzurum, Artvin ve Ağrı illeri çevresinde de yaygın olan bir Âşık makamı ve özel ezgisiyle yüksek sesle söylenen...”(Özbek, 1998, s.131) Demir’e göre bu illere ek olarak; “...Elazığ, Diyarbakır, Malatya ve Erzincan’ın batı ilçelerinde (Eğin) ayak kısmı usullü ve Erzurum, Erzincan’ın doğu ilçelerinde serbest ritimli icra...” (2013, s.154) edilmesi bakımından yöresel farklılıklar göstermekte olan melodilerdir. “Halk şiiri ve halk müziğimizde bir form olup... halk kültürümüzde bu türe asıl değeri ‘uzun hava’ özelliğindeki usulsüz, orijinal melodiler vermiştir... Dikkat çeken özelliği melodilerin mutlaka Hüseyini makamında olmasıdır” (Say’dan aktaran Kuzuluğil, 2016, s.26).

Müstezat: Türk edebiyatında bir nazım biçimi olan “müstezat” Türk sanat müziğinde bir form ve Türk halk müziğinde özel ezgisi olan uzun havadır. “Müstezat, Türk sanat müziğinde ki rast ve mahur makamlarının seyir özelliğini göstermektedir. Harput ve Erzurum’da yaygın olan bu uzun hava türünün konuları genellikle sevgi, sevgili üzerine olmakta, Çankırı’da da sohbet toplantılarında müstezat söylendiği bilinmektedir” (Demir, 2013, s.139). Divan edebiyatı nazım biçimi olan Müstezat’ın Tuna’ya (2001) göre; halk müziğinde asıl kaynağı Erzurum olup Elazığ’da da örnekleri görülmektedir.

Tatyana: Tatyana da Müstezat gibi Erzurum müzik kültürü içerisinde özel bir yere sahiptir. Turhan (2007, s.12) yapmış olduğu araştırmasında Türkiye’de tespit edilmiş Tatyana eserlerin “7 adedi Erzurum olmak üzere 4’ü Erzincan, 2’si Elazığ, 2’si Sivas, 2’si Çorum, 1’i Amasya, 1’i Trabzon, 1’inin ise Artvin” iline ait olduğunu aktarmıştır.

Erzurum müzik kültürü içerisinde halk oyunları müzikleri de önemli bir yere ve tarihe sahiptir. Erzurum’da oynanan halk oyunlarına Bar denilmektedir. Kadın ve erkek barları olarak kendi içerisinde ayrılmaktadır. “Bar, davul zurna eşliğinde, özüne, yorumuna göre farklı ritim, tempo, hareket ve figürlerle ya elele, ya kolkola ya da bellerden tutularak birkaç insanın oynadığı daha doğrusu icra ettiği, Doğu Anadolu’da, özellikle Erzurum’da oynanan halk danslarının adıdır” (Atılcan, 1991, s.36).

Oturak âlemi: Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yaren, sıra gecesi vb. farklı adlarla düzenlenen; müzikli, yemeli, içmeli, oyunlu ve sohbetli toplantılara Erzurum’da “oturak âlemi” adı verilir. Oturak âlemi Erzurum yöresi gelenekleri arasında çok özel bir yere sahiptir.

“Arkadaşlar arasında düzenlenen edep ve terbiye çerçevesi içinde ve çok sıkı bir disiplin altında yapılan, sohbet, müzik ve oyunun önemli bir yer aldığı ciddi ve sosyal bir toplantı” (Özbek, 1998, s.147).

Erzurum'da artık yaşatılmayan ve dadaşın (Erzurumlunun) hayatında çok önemli bir yeri olan oturak âlemi kültürü yalnızca erkeklerin bir araya gelerek, çalıp söyleyip oynadıkları, sohbet ettikleri, yiye içtikleri saygı, sevgi ve disiplinin olduğu meclislerdir. Yöre kültürünün kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli rol oynayan bu meclislerde müzik ve halk oyunlarının özel bir yeri vardır. Bu meclislerde mey ve zilli tef eşliğinde "Oturak Havası" olarak bilinen, Erzurum'a özgü maya, hoyrat, tatyan ve müstezat gibi türler seslendirilmektedir (Atılcan, 1991).

Kısır gecesi: Erzurum yöresinde düğünden önce damadın arkadaşları ve yakınlarından yalnızca erkeklerin yer aldığı geleneksel eğlencenin adıdır. "Kız evinde kına gecesi yapılırken oğlan evinde de 'kısır gecesi' yapılır. Bu geceler ekseri gençler tarafından içkili ve çalgılı olarak yapılır" (Bulut, 1984, s.94). Kısır gecesi adıyla tertip edilen bu eğlencede davul-zurna, zilli tef-klarnet başlıca çalgılardandır. Bu eğlence kapalı mekânlarda yapıldığından sesi fazla olan davul-zurna yerine tef-klarnet tercih edilmektedir. Geçmişte mey çalgısı kullanılırken günümüzde klarnetin bu eğlencelerde tercih edilmesinin nedeni ise klarnetin sesinin daha doyurucu olmasındandır. Kısır gecelerinde olmazsa olmaz denilecek kadar önemli bir yere sahip olan çalgıcılar gecenin gidişatına yön verirler. Usta çırak ilişkisiyle yetiştikleri için nota bilgisinden yoksun olup icralarını hafızalarına dayalı gerçekleştirirler. Çalgıcılar yalnızca enstrüman çalmakla kalmayıp sözlü eserlerde solistik de yaparak eğlenceyi daha ahenkli hale getirirler (Yılar, 2011).

Kına gecesi: Kına gecesi de Erzurum'da önem verilen bir başka gelenektir. Yalnızca kadınların olduğu ve erkeklerin hiçbir şekilde yer almadığı bu gecede çalgıcılar da kapalı bir bölümde oturtulur. "Kapalı bir yerde oturtulan çalgıcılar yanık ve acıklı havalar çalmaya başlarken kına yakılır. Kına yakıldıktan sonra kına gecesi sona erer" (Bulut, 1984, s.94).

Erzurum yöresi müziklerinde klarnet oturak âlemi, kısır gecesi, kına gecesi, düğün gibi özel günlerde ve kadın barları müziklerinde önemli bir yer edinmiştir. Klarnet yörede çok zaman mey ile icra edilmekte olan müziklerin icrasında ve büyük ölçüde yöresel tavırla icra edilmiştir.

Klarnetin Erzurum'da icra edildiği bir başka yapı ise vaktiyle oluşturulmuş olan bando takımındır. 1935 yılında Erzurum 9. Kolordu Komutanlığı'nın Erzurum Halkevi'ne hediye etmiş olduğu kullanılmış bando çalgıları daha sonra açılan kurslar neticesinde bir bando takımına dönüştürülmüştür. Bu bando takımı halkın takdirini toplayan sanatsal faaliyetler gerçekleştirmiştir (Küçükkuşurlu, 2012). Daha önceki tarihlerde de Erzurum'da Sanayi Mektebi'ne ait bando takımı olduğu "...Erzurum Sanayi Mektebi'nde mensup bando takımının düğünlere ve şenliklere ücret karşılığında katılarak para kazanması..." (Küçükkuşurlu, 2012, s.179) bilgisinden anlaşılmaktadır. Yine hem mahalli hem ulusal boyutta klarnet sanatçılığıyla isim yapmış olan Erzurumlu klarnet sanatçısı Seyfettin Sığmaz'ın 1938 yılında Erzurum Ağır Bakım Silah fabrikasında (İş Ocağı) kurulan bando takımında aldığı klarnet eğitimi (Kurnuç, 2005) göz önünde bulundurulduğunda bu oluşumların yöreye önemli katkılar ve izler bıraktığı anlaşılmaktadır.

1.3. Problem Durumu

Avrupa kökenli bir çalgı olan klarnetin yüzyılı aşkın bir süredir Türk müziği orkestralarında hem solo hem de eşlik saz olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalar klarnetin her bölgede varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de 54 ilimizde klarnet kullanıldığı tespit edilmiştir (Şen, 2008). Bu kadar yaygınlık kazanmasına rağmen klarnetin ulusal ve mahalli bağlamda icrasını konu edinen yeterli sayıda araştırma bulunmamaktadır. YÖK veri tabanına kayıtlı klarnet ile alakalı yapılmış doktora, sanatta yeterlilik ve yüksek lisans tezlerinin sayısı 60 civarındadır. Yapılmış olan tez çalışmalarının büyük çoğunluğu ise klarnetin; batı müziği icrası, tarihsel süreci, klarnet için yazılmış eserlerin tahlili ve eğitimi üzerinedir (Çalışkan, 2006; Kılıç, 2009; Karaçetin, 2013; Güvençli, 2017; Ak, 2018). Bu çalışmaların çok azı sol klarnet eğitim ve icrası ile ilgidir (Çeliksu, 2018; Sopaoğlu, 2018; Kaplan, 2019; Yılmaz, 2020). Kültürel çalışmalar ise araştırmaların en az yapıldığı saha çalışması olarak dikkat çekmektedir. Bütün bölgelerde ve Türkiye’deki illerin büyük çoğunluğunun kültüründe yer edinmiş olmasına rağmen yalnızca birkaç çalışmada yöresel klarnet icrası konu edilmiştir (Şen, 2008; Tunç, 2015; Kuzulugil, 2016; Yavuz, 2019). Klarnetin icra edildiği yörelerdeki kültürel durumu ortaya koyan çalışmaların oldukça az olduğu göz önünde bulundurularak bu araştırmanın Erzurum il örneği bağlamında literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı Erzurum’da yaklaşık yüz yıldır icra edilmekte olan klarnetin yörenin müzik kültürü içerisindeki yerinin tespit edilmesi ve kaybolmaya yüz tutmuş bu kültürün kayıt altına alınmasıdır. Bu bağlamda klarnetin;

1. Yörede tanınan mahalli icracılarının kimler olduğu
 2. Hangi geleneksel etkinliklerde ve ne tür müziklerin icrasında tercih edildiği,
 3. Yörede hangi kesimlerce ilgi gördüğü,
 4. Yörede tercih edilme nedeninin ne olduğu,
 5. Yöreyle özgü bir icra tavrının olup olmadığı,
- Araştırmanın alt problemlerini oluşturmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın yürütülmesinde “betimsel tarama modeli” kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar aynı zamanda survey araştırmalar olarak da bilinmektedir. *Betimleme, olayları obje ve problemleri anlama ve anlatmada ilk aşamayı oluşturur. Bilimsel etkinlikler olayların betimlenmesiyle başlar. Bu sayede onları iyi anlayabilme, gruplayabilme olanağı sağlanır ve aralarındaki ilişkiler saptanmış olur* (Kaptan, 1998, s.59). Bu doğrultuda araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu üç alan uzmanı ve bir dil bilimcinin görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Görüşme formu araştırmacı tarafından yapılan yüz yüze görüşmelerde çalışma grubuna uygulanmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Erzurum yöresinde faaliyet gösteren dört mahalli klarnet icracısı ve bir halk oyunları uzmanı oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde kartopu örnekleme kullanılmıştır. Bu örneklemede araştırmacı görüşme yaptığı katılımcılar yoluyla farklı katılımcıların örneklemeye dâhil olmasını sağlamaktadır.

Yıldırım ve Şimşek'e (2006) göre kartopu örnekleme konu hakkında en çok kimin bilgi sahibi olduğu sorusuyla başlar ve süreç ilerledikçe elde edilen isimler ve durumlar tıpkı kartopu gibi büyür. Daha sonra araştırmacının ilgilenmesi gereken durum ve kişi sayısının azalmaya başladığı örneklem türüdür.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Adı Soyadı	Doğum Tarihi	Doğum Yeri	Mesleği	Eğitimi	Meslekteki Kıdem
Atilla Ağrılı	1955	Erzurum	Halk Oyunları Uzmanı	Usta-çırak	38 Yıl
İlhami Ensaroğlu	1963	Erzurum	Klarnet İcracısı	Usta-çırak	38 Yıl
Şuayb Yördem	1961	Erzurum	Klarnet İcracısı	Usta-çırak	38 Yıl
Bülent Dayauç	1963	Erzurum	Klarnet İcracısı	Usta-çırak	38 Yıl
Köksal Dumlu	1966	Erzurum	Klarnet İcracısı	Usta-çırak	33 Yıl

Tablo 1.'e bakıldığında katılımcıların tamamının erkek olduğu; doğum tarihlerinin 1955 ve 1966 yılları arasında değişim gösterdiği; tamamının doğum yerlerinin Erzurum ili olduğu; 4 kişinin mahalli klarnet icracısı ve 1 kişinin ise halk oyunları uzmanı olduğu; tamamının usta-çırak ilişkisine bağlı olarak alaylı tabir edilen şekilde eğitim aldıkları ve mesleki kıdemlerinin 33-38 yıl arasında değiştiği görülmektedir.

Doğum tarihleri ve mesleki kıdemleri dikkate alındığında katılımcıların 2'sinin 9, 2'sinin 11 ve birinin ise 17 yaşlarında işleriyle alakadar olmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

Klarnetin yöredeki tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Katılımcılardan Köksal Dumlu'nun dedesi Celal Çavuş (Celal Dumlu) yörede tespit edilebilen en eski klarnetçi olup dört kuşak klarnetçi olan Dumlu ailesinin ilk temsilcisidir. Doğum tarihi bilinmeyen Celal Çavuş'un oğlu Sebahattin Dumlu 1923 doğumludur. Bu bilgiden hareketle Celal Çavuş ile birlikte klarnet icracılığının yörede takriben yüz yıllık bir geçmişi olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada problemi belirlemek ve problemle dolaylı ya da dolaysız şekilde ilişkili kaynaklara ulaşım, problemin çözümüne nitel olarak katkı sağlayacak bilgileri toplamak için literatür taraması yapılmıştır.

Betimsel boyutta Erzurum yöresi müzik kültürü içerisinde klarnetin yerinin ve geçmişten günümüze var olan icracılarının belirlenebilmesi için uzman görüşleri doğrultusunda 13 sorudan oluşan bir görüşme formu (yarı yapılandırılmış) hazırlanmıştır. Görüş-

me formu çalışma grubuna araştırmacı tarafından yapılan yüz yüze görüşmelerde birebir uygulanmış ve elde edilen veriler belli bir sistematik içerisinde birleştirilerek bulgular ve yorum bölümünde ortaya konulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

İçerik analizi bir konu hakkında okuyucuya betimleyici bilgi sunar. Bu betimleyici bilgiler okuyucunun anlamasına imkân tanıyacak kavram ve kategoriler halinde sunulur (Büyüköztürk, vd., 2013). Bu doğrultuda katılımcılardan elde edilen veriler ortak başlıklar halinde araştırmanın amaçları doğrultusunda bütüncül bir bakış ile sunulmuştur.

2.5. Araştırmanın Etiği

Bu çalışmada bilimsel etik kurallarına uygun hareket edilmiştir. Özgün bir çalışma olması için titizlikle hareket edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan katılımcılarla görüşme yapılmadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilerek izinleri alınmıştır. Katılımcılardan elde edilen bilgiler objektif yaklaşımla aktarılmış, yararlanılan kaynaklar doğru bir şekilde belirtilmiştir. Araştırmaya ait katılımcı görüşleri 2008-2016 yıllarında toplanmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Yörede tanınan mahalli klarnet icracılarının kimler olduğu sorusuna katılımcılar görüp örnek aldıkları, birlikte çalıştıkları veya tanıdıkları ve kendilerinden önce yaşamış olup yalnızca ismen duydukları; Gani Koçoğlu, Eyüp Mindivanlı, Fahri Koçoğlu, Faruk İçoğlu, Sebahattin Dumlu, Kıyasettin Temelli, Vahdettin Dumlu, Müslim Abay, Kadir Özalpoğlu, Kemal Ürper, Ahmet Uyanık, Durak Uyanık, Abdulkadir Özalpoğlu, Abdurrahman Yörüktümen, Arazlı İbrahim Bey, Bahattin Üçdemir, Canip Dikici, Celal Çavuş, Durak Kuzuk, Gaffur Amca, Gani Üçdemir, Hasankaleli Şahmettin, Ilıcalı Şeref, Kemalettin Dumlu, Mehmet Oğuz, Seyfettin Sığmaz, Suat Işıklı, Umudumlu Kaya Amca olmak üzere 28 mahalli klarnet icracısından bahsetmişlerdir. Bu icracılardan Suat Işıklı ve Seyfettin Sığmaz'ın önceleri mahalli icracı olarak yörede etkin olduklarını daha sonra ise Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) bünyesinde görev yapmış sanatçılar olduğunu, Kıyasettin Temelli'nin de mahalli icracılık sonrasında Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü'nde Akademik görevde bulunduğunu aktarmışlardır.

Elde edilen bu veriler ışığında klarnetin yörenin müzik kültüründe önemli bir yer edindiği söylenebilir. Önceleri mahalli icracı olarak bilinen bazı isimlerin sonrasında ulusal boyutta sanatçı ve akademisyen olması da yörenin icracılıktaki birikimleri açısından önemli bir gösterge sayılabilir. Katılımcılardan 4 mahalli icracı ile birlikte toplamda 32 icracı nicel anlamda da azımsanmayacak bir öneme sahiptir.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Erzurum yöresi müzik kültüründe klarnetin hangi geleneksel etkinliklerde ve ne tür müziklerin icrasında tercih edildiği sorusuna katılımcıların tamamı; düğünler, halk oyunları (Erzurum kadın barları), kına ve kısır gecesi ve oturak âlemi etkinlikleri cevabını verirken icra edilen müzik türlerine de katılımcıların tamamı; Erzurum kadın barları müzikleri ve Lavik (yöreye özgü açış/taksim mahiyetinde usulsüz ezgi), 4'ü Erzurum halk müzikleri ve Erzurum yöresel oyun havaları, 1'i ise Tatyancılar cevabını vermişlerdir.

Katılımcıların tamamı; kına gecesi, kısır gecesi, oturak âlemi ve kadın barları müziklerinin zurna ve mey ile icra edilmekirken zaman içerisinde farklı sebeplerden ötürü klarnet ile icra edilmeye başlandığını bildirmişlerdir. Günümüzde ise bu gelenekleri benimseyenlerin sayısının oldukça azaldığını belirtmişlerdir.

Bu görüşler doğrultusunda mey, zurna ve klarnetin bir dönem yörenin geleneksel müziklerinde önemli bir rol oynamış oldukları, günümüzde ise bu geleneklere olan ilginin azalmasıyla birlikte icra alanlarında önemli bir daralma yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

3.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Erzurum'da klarnetin hangi kesimlerce tercih edildiği sorusuna katılımcıların tamamı; yakın zamana kadar klarnetin Erzurum'un ilçe ve köylerinde yoğun talep gördüğü, özellikle köy yerlerinde yapılan düğün, kına ve kısır gecesi gibi geleneksel etkinliklerin vazgeçilmez olduğu fakat son yıllarda geleneksel etkinliklerin çok daha az bir kesim tarafından yaşatıldığı ve dolayısıyla eskisi kadar iş yapmadıkları yönünde cevap vermişlerdir. Kırsal kesimin merkeze kıyasla ilgisinin daha fazla olması hususunda katılımcılardan Köksal Dumlu; "*Köy kesimlerinde klarnete olan ilginin fazla olmasının birden çok nedeni vardır. Bunlardan biri de köylerdeki eğlenceler erken saatlerde başlayıp geç saatlere kadar devam etmektedir. Ancak şehir yaşamında belirli saatten sonra gürültülü yasaktır*" şeklinde görüş beyan etmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, klarnetin daha ziyade geleneksel yaşam biçimlerinin benimsendiği, Erzurum'un ilçe ve köylerinde tertip edilen kına ve kısır gecesi, düğün ve özel eğlencelerde önemli yeri olduğu, Erzurum merkezde ise klarnetin geleneksel olmayan özel günlerde ve etkinliklerde kısmi olarak tercih edildiği ve şehir hayatının getirmiş şartların gelenekleri yaşamın dışına ittiği söylenebilir.

3.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Klarnetin hangi nedenden dolayı yörede ilgi gördüğü sorusuna katılımcıların tamamı; Erzurum'da kapalı mekânlar için klarnetin sesinin mey ve zurnaya kıyasla daha uygun düştüğü yönünde görüşe sahiptirler. Kapalı mekânlarda zurnanın uzun süre çalındığında dinleyenleri yorması ve mey sesinin yetersiz kalmasından dolayı klarnet kapalı mekânlarda tercih edildiği yönünde görüş aktarmışlardır. Bir başka neden ise oturak âlemi, düğün, kısır gecesi gibi erkek meclislerinde çalınıp söylenen türkülerin fasıl tadında ve zenginliğinde bir içeriğe sahip olması ve klarnetin bu ihtiyacı karşılayabilmesidir. Katılımcılardan Atilla Ağrılı; "*Klarnet Erzurum da kısır geceleri ve oturak âlemlerinin vazgeçilmez sazıydı. Klarnet ve bir def eşliğinde eğlenceler yapılırdı. Oturak âlemlerinde*

yaşlılar için bir fasıl yapılır, yaşlılar kalktıktan sonra oyun havaları çalınırdı gençler eğlenirdi” görüşünü aktarmıştır.

Erzurum’da klarnetin tercih edilmesinde etkinliklerin düzenlendiği ortamın belirleyici olduğu, tercih edilen ortamı belirleyen en önemli faktörün ise yörenin iklim koşulları olduğu anlaşılmaktadır. Kış mevsiminin aylarca sürdüğü Erzurum’da insanların geleneksel etkinliklerini açık alanda yapma olanaklarının olmaması onları kapalı mekânlara zorunlu kılmıştır. Yörede bir zamanlar çok önemli bir yeri olan erkeklerin sohbetli müzikli eğlence ortamları da klarnetin önemli icra alanlarından biri olmuştur. Sohbet tadında çalınıp söylenen oturak havalarında klarnetin tam da ihtiyacı karşılayacak nitelikte icra kabiliyetine ve ses rengine sahip olmasının da benimsenmesinde ve ilgi görmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Klarnetin zurna-mey çalgılarının yerini doldurabilmesinin de onun kabul görmesinde etkili olduğu söylenebilir.

3.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Erzurum’da klarnetin hangi tavrı ile icra edildiği, yöreye özgü bir tavrının olup olmadığı sorusuna katılımcıların tamamı Erzurum’da klarnetin mey-zurna tavrıyla icra edildiği görüşünü aktarmışlardır.

Katılımcılardan Bülent Dayauç; *“mey-zurna çalarken yapmış olduğumuz parmak çarpmalarını klarnette uyguluyoruz”*, Köksal Dumlu; *“klarnet Erzurum’da mey-zurna tavrıyla çalınmaktadır, Klarnet meyden yapısal olarak farklı olduğundan bu tavrı klarnette daha farklı bir kimliğe bürünmüştür ama büyük oranda mey-zurna tavrıdır”*, İlhami Ensaroğlu; *“Köy düğünlerinde davul- zurna ile başlayan eğlence gecenin ilerleyen saatlerinde yerini klarnet-tefe bırakmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Erzurum mahalli klarnet sanatçıları klarnet icrasının yanı sıra yörede sevilen ve önemli bir yeri olan zurna ve mey çalgılarını da ustalıkla icra etmektedirler”* şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda klarnetin yörede henüz icra edilmeye başlanmadığı dönemlerde zurna ve mey çalgılarının yöre müziğinin icrasında oturmuş bir tavrının olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların klarnet icrasında mey ve zurna icra ederken kullandıkları parmak tekniklerini, çarpmaları klarnet icrasında aynen kullanmış olmalarının icracılıklarına zemin oluşturduğu, klarnetin bu (mey-zurna) tavra uyum sağlamasının yörenin müzik kültüründe kabul görmesinde ve yaygınlık kazanmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

4.1. Sonuç

Klarnetin Erzurum geleneksel müzikleri içerisindeki yerinin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada görüşlerine başvurulmuş katılımcıların yaşları itibarıyla yaklaşık olarak aynı yaşlarda oldukları ve 60 kuşağının temsilcilerinden oldukları, tamamının mesleki edinimlerinin usta-çırak ilişkisine dayalı olduğu ve meslekteki kıdemlerinin de neredeyse aynı olduğu tespit edilmiştir.

Geçmişten günümüze yörede klarnet icracılığıyla bilinen 28 mahalli sanatçı tespit edilmiştir. Katılımcılardan 4 mahalli icracıyla birlikte bu sayı 32'dir. Erzurum'da ne kadar zamandan beri klarnet icra edildiğine dair kesin bir bilgiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte dört kuşak klarnet icra etmekte olan bir aile tespit edilmiştir. İlk kuşak icracının doğum tarihinin bilinmediği, ikinci kuşağın doğum tarihinin ise 1923 olduğu aktarılan bilgisinden hareketle Erzurum'da tespit edilebilen en eski icracı olduğu ve icracılığın takriben 1900'lü yılların başlarına dayandığı söylenebilir.

Klarnet Erzurum'da geleneksel etkinliklerde yöreye özgü müziklerin seslendirilmesinde rol almıştır. Mey ve zurna ile icra edilen bazı türler zaman içerisinde klarnet ile seslendirilmeye başlanmış ve günümüze kadar azalarak da olsa gelmeyi başarmıştır. Oturak âlemi, kına ve kısır gecesi, düğün ve kadın barları müzikleri, Erzurum yöresi oyun havaları ve halk müzikleri klarnetin icra alanlarıdır.

Klarnetin Erzurum merkezde talep görmediği, ilçe ve köylerde yörenin geleneksel müzikli etkinliklerinin önemli bir parçası olduğu lakin günümüzde klarnetin icra alanlarının daraldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Avrupa kökenli bir çalgının Erzurum geleneksel müzikleri icrasında Türk çalgılara tercih edilmesinin birkaç sebebi tespit edilmiştir. Erzurum'da kış mevsiminin sert ve uzun geçmesinden dolayı birçok geleneksel etkinliğin kapalı ortamda icra edilmesi öne çıkan nedendir. Kapalı alanda uzun süre zurna çalınmasının yorucu ve rahatsız edici olması, meyin ise kapalı ve kalabalık ortamda tatmin edici şiddette sese sahip olmaması, klarnetin ise tam da istenilen özellikleri sağlıyor olmasının benimsenmesinde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erzurum'da oyun havalarının, barların, oturak havalarının bir arada yer aldığı geleneksel etkinliklerde kullanılmaya elverişli olması da tercih edilmesinde önemli etken olmuştur. Elbette ki klarnetin yörede zaten var olan zurna-mey tavrını icra etmeye imkân sunmasının da tercih edilmesinde etkili olduğu ulaşılan sonuçlardandır.

Erzurum'da klarnetin yörede icra edilen mey-zurna tavrı ile icra edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Öneriler

- Uzun yıllar neticesinde geliştirilmiş olan yöresel klarnet tavrını günümüzde yaşatmakta olan mahalli klarnet icracılarının teknik ve tecrübelerini istekli ve yetenekli gençlere aktarabilmeleri amacı doğrultusunda halk eğitim bünyesinde veya farklı kurum çatıları altında meslek edinme kursları açılmalıdır.
- Kaybolmaya yüz tutmuş kültürel değerlerin korunması kapsamında yöreye has geleneksel müzikli etkinliklerin il kültür müdürlükleri, valilik, belediye, üniversite veya ortak bir organizasyon kapsamında hazırlanarak halka ve özellikle bu kültürden haberdar olamamış gençlere sunulmalıdır.
- Milli eğitim müfredatına eklenecek yöresel kültürlerin tanıtılmasına yönelik ders içeriği ile erken yaşlarda kültürel kimlik açısından farkındalık oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Ak, İ. (2018). *Carl August Nielsen'in Klarnet Konçertosu'nun form analizi ve icracılık yönünden değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış sanatta yeterlilik tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Alkan, N. (2006). 15. ve 16. Yüzyılda İran İpek Yolu'nda kervanlar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 141-157.
- Atılcan, İ. C. (1991). *Erzurum barları ve yöresel giysileri*. İstanbul: Erzurumlular Kültür ve Dayanışma Vakfı Kültür Yayınları.
- Bayburtlu, A. S. (2016). Erzurum yöresi müziklerinin kültürel özelliği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 262-278.
- Bulut, S. (1984). *Kuşaktan kuşağa Erzurum folkloru*. Ankara: Emekli Ofset.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıççakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, V. (2006). *Carl Maria Von Weber'in 1. Klarnet Konçertosu'nun form, analiz ve icra yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağrı, S. (2006). *Avrupa'da ve Türkiye'de klarnetin tarihsel gelişimi, Türk müziği icrasında klarnet çeşitlerinin ses sahaları ve parmak pozisyonları bakımından uygunluğunun incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeliksü, Ü. (2018). *Sol ve si bemol klarnet için temel öğretileri içeren tonal ve makamsal diziler bünyesinde metodolojik bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, S. (2013). *Türk halk müziğinde türler*. İstanbul: Usar Yayıncılık.
- Güvençli, H. (2017). *Carl Baermann'ın op.63 daily studies klarnet metodunun çalım teknikleri açısından analizi ve çalışma önerileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hatipoğlu, V. (2008). *Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda Türk müziği usûlleri öğretiminin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı.
- Kaplan, B. (2019). *Türk müziği icrasında boehm sistem sol klarnet kullanımı ve teknik kazanım olarak sağladığı avantajlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırık-kale: Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. (11. Baskı). Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Karaçetin, B. (2013). *20. Yüzyılda sanatta ve klasik batı müziğindeki akımlar sonucu klarnette gelişen modern çalım teknikleri*. Yayınlanmamış sanatta yeterlilik tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kastelli, A. S. (2004). *Türk halk oyunlarında kullanılan nefesli çalgıların orkestrasyon içindeki kullanımı ve yörelere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kılıç, K. (2009). *Klarnet tarihi, klarnetin tarihsel gelişimi, Brahms klarnet sonatları'nın incelenmesi ve analizleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnuç, M. Z. (2005). *Erzurum ve Türk musikisi*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Kuzulugil, E. (2016). *Erzurum yöresi müzik kültüründe klarnet*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, C. (1995). "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, s.321-329'deki bölüm.
- Küçükoğurlu, M. (2012). *Türk siyasi tarihinde Erzurum (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum âşıklık geleneği*.(1. Basım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbek, M. (1998). *Türk halk müziği el kitabı 1 terimler sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Say, A. (2010). *Müzik ansiklopedisi: besteciler, yorumcular, eserler, kavramlar*, 2, Ankara: Müzik Ansiklopedileri Yayınları.
- Selçuk, M. C. (2009). *Tampere olmayan seslerin klarnette icrası, bazı basit ve şed Türk müziği makamlarında klarnet alıştırmaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sopaoğlu, U. (2018). *Mesleki müzik eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarında sol klarnet eğitiminin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şen, N. (2008). *Türkiye'de yöresel müziklerde klarnet kullanımının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şengül, M. (2004). *TRT repartuarında bulunan Erzurum türkülerinin makam-ayak, türbiçim ve usul yönünden incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Ana Bilim Dalı.
- Tuna, K. (2001). *Erzurum türküleri ve nazariyatı*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.
- Tunç, Y. (2015) *Klarnet'in elazığ - harput müziğindeki yeri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turhan, S. (2007). *Tatyan havaları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yavuz, A. (2019). *Tekirdağ yöresi ile Selanik yöresi makamsal klarnet icra özelliklerinin karşılaştırmalı analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Yılar, Ö. (2011). Erzurum'da erkeklerin bekarlığa veda partisi: Kısır Gecesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 137-158.
- Yılmaz, L. (2020). *Türkiye'de yayımlanmış Türk müziği sol klarnet öğretim metotlarının makamsal, teknik ve teorik açılardan karşılaştırmalı incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.